

บัณฑิตตามพุทธวิธี

The Pandita according to the Buddhist Methods

พระมหาสมบุญ สุธมโม, ดร.

Phramaha Somboon Sudhammo, Dr.

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บัณฑิตในทางโลก หมายถึง ผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ หรือผู้สำเร็จการศึกษา ๓ ขั้น คือ ปริยญาตรี ปริยญาโท ปริยญาเอก เรียกว่า บัณฑิต มหาบัณฑิต และดุษฎีบัณฑิต ส่วนบัณฑิตในมหาวิทยาลัยสงฆ์มีวัตถุประสงค์หลัก คือ ๑) เพื่อให้บัณฑิตมีความรอบรู้ เชี่ยวชาญในเรื่อง พระพุทธประวัติ สามารถวิเคราะห์ วิพากษ์ และวิจัยวิชาการด้านพระพุทธศาสนาได้อย่างแตกฉาน ๒) เพื่อให้มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นผู้นำสังคมทางด้านปัญญาและจิตใจ และ ๓) สามารถนำหลัก พุทธธรรมไปประยุกต์ใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมในการศึกษาเพื่อรับปริยญา ทางพระพุทธศาสนา เริ่มต้นจากการศึกษา เรียกว่า ไตรสิกขา หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติ ที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้อย่างยิ่งขึ้นไป จนบรรลุจุดหมาย สูงสุด คือ พระนิพพาน

พระพุทธศาสนาได้เน้นความสำคัญเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาเป็นอย่างมาก เนื่องจากหลักปฏิบัติ ธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมดจัดรวมอยู่ในหลักไตรสิกขา เมื่อไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนที่ครอบคลุม หลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมแห่ง การศึกษา การรับปริยญาเป็นบัณฑิตตามพุทธวิธี จึงเป็นเรื่องการศึกษาพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ : พุทธวิธี, ไตรสิกขา, บัณฑิต

Abstract

Panditas in the worldly sense mean the knowledgeable people, the savant, the man of learning and the 3 graduates :- the bachelor degree, the master degree and the doctorate degree. The Panditas in Buddhist University are of 3 objectives :- 1) to have the omniscience and the experience about the history of Buddhism and the analysis, the criticizes and the researches about proficient Buddhism. 2) to have the virtuous and the moral, the Societies” Leader of the intellect and the mind. 3) to apply the propagation of Buddha Dhammas for developing the life and the societies. In the Buddhist Methods in the education for degrees, there are the educations called Ti Sikkhàs, which mean the clauses for studying and the precepts which are the principles for study. There are the practices for the higher body, speech, mind, and the intelligence to reach the enlightenment.

Buddhism emphasized the important Ti Sikkhàs, because of the Dharmas practices in all Buddhism principles including the Ti Sikkhàs. It is the Doctrine covering all the Buddhist principles. Then, we can say Buddhism is of the Doctrines of Education. The receiving of the Degrees to be the Panditas according the Buddhist Methods is the Buddhist Education.

Keywords : the Buddhist Methods, Ti Sikkhàs, Pandita

บทนำ

ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติการเกี่ยวกับการศึกษาย่อมรู้ดีว่า การศึกษาที่สมบูรณ์นั้นไม่ใช่มุ่งเฉพาะความเป็นเลิศทางวิชาการเท่านั้น แต่ต้องเน้นมุ่งสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงธรรมบรรยายที่เกี่ยวกับการศึกษาท่านอ้างคำพูดของไอน์สไตน์ที่กล่าวว่า “การสอนคนให้มีความรู้เชี่ยวชาญพิเศษเพียงอย่างเดียวไม่พอ ถ้าทำอย่างนั้น คนก็จะกลายเป็นเครื่องจักรกลที่เป็นประโยชน์ชนิดหนึ่ง” แต่มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล ไม่ใช่เครื่องจักรกล แม้แต่อาริสโตเติล (Aristotle) อิมมานูเอล คานท์ ก็ล้วนแต่เชื่อในทฤษฎีนี้ที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล” และเมื่อมีเหตุผลก็ต้องพัฒนาได้ โดยพัฒนามาจากภายในนั้นแหละ ไม่ใช่ปฏิสังขรณ์เอาเครื่องอะไหล่

ใส่เข้าไปใหม่เหมือนเครื่องจักร^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ได้จัดลำดับการศึกษาระดับอุดมศึกษาใหม่ โดยจัดปริญญา ๓ ชั้นของทางโลกนั้นเป็นกลุ่มวิชาการ และจัดปริญญาทางพระพุทธศาสนาเป็นกลุ่ม จรณะ พระเดชพระคุณได้อธิบายว่า ระบบปริญญา ๓ ชั้นทั้งตามแบบสถาบันการศึกษาทั่วไปและแบบ พระพุทธศาสนาต่างช่วยเสริมกันและกัน สรุปได้คือ ขณะที่เรียนวิชาการแขนงต่าง ๆ ก็เรียนไป รู้อะไร รู้ให้จริง เมื่อเห็นว่ารู้พอสมควรแล้วก็หันมาพัฒนาตนให้จิตใจนิ่ง ใจสดใส เพื่อนำความรู้วิชาการออกมา ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่

ขั้นตอนของการศึกษาในระดับอุดมศึกษาทางโลก แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ (๑) ปริญญาตรี ศึกษา แบบกว้าง ๆ (๒) ปริญญาโท ศึกษาเจาะลึกลงไปในเรื่องวิชา (๓) ปริญญาเอก ศึกษาเจาะลึกลงไปเฉพาะ เรื่อง นี้เป็นปริญญาทางโลก

ส่วนปริญญาทางพระพุทธศาสนา ก็มี ๓ ชั้นเหมือนกัน เรียกว่า การกำหนดรู้ การทำความรู้จัก การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน คือ (๑) ญัตตปริญญา กำหนดรู้ คือขั้นรู้จักเฉพาะสิ่งนั้น ได้ชื่อว่า รู้จักสิ่งนั้นแล้ว (๒) ตีรณปริญญา กำหนดรู้ คือขั้นพิจารณา ด้วยการพิจารณาเห็นโดยความเป็น ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่น เวทนาเป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา (๓) ปหานปริญญา กำหนดรู้ คือรู้ด้วยการละ เลิก โดยตัดทางมิให้ฉันทะเกิดขึ้น มีขึ้นได้ในสิ่งนั้น คือรู้ ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ละอนิจจสัญญา^๒ ได้ เป็นต้น

ตามทัศนะพระพุทธศาสนา การศึกษามีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก เพราะใช้เป็น เครื่องมือฝึกฝนพัฒนาคนให้มีความสามารถในการแก้ปัญหา หรือเป็นผู้พร้อมที่จะแก้ปัญหาได้สำเร็จ

^๑ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, ผศ.ดร. “ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) : วิเคราะห์จากหนังสือ “ทางสายกลางของการศึกษาไทย”, บทความวิชาการ มจร., ๒๕๔๖, หน้า ๕ [ออนไลน์] แหล่ง ที่มา : <http://www.mcu.ac.th/>, (๑๐ มีนาคม ๒๕๕๘)

^๒ อนิจจสัญญา คือกำหนดรู้ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร หนึ่งในสัญญา ๑๐ ได้แก่ ความกำหนดหมายสำหรับ พิจารณาการเจริญกรรมฐานมี ๑๐ คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา กำหนดรู้ความเป็นอนัตตา (๓) อสุภสัญญา กำหนดรู้ความไม่งามแห่งร่างกาย (๔) อาทินวสัญญา กำหนดรู้ความทุกข์ทางกาย (๕) ปหานสัญญา กำหนดรู้เพื่อละ อกุศลวิตก (๖) วิราคสัญญา กำหนดรู้วิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (๗) นิโรธสัญญา กำหนดรู้นิโรธ วิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (๘) สัพพโลเกอนภิตตสัญญา กำหนดรู้ความไม่น่าเพลิดเพลิน (๙) สัพพสังขารสุ อนิฏฐสัญญา (๑๐) อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๑.

อย่างถูกต้องได้ผล ดำเนินชีวิตได้ราบรื่นด้วยดี เจริญก้าวหน้าบรรลุเข้าถึงจุดหมายตามที่ต้องการ การศึกษาจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับตัวผู้ศึกษาเอง ดังมีพระพุทธพจน์ที่ว่า ตนแลเป็นพึ่งของตน^๓

เพราะถึงแม้ครูอาจารย์จะเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ด้วยวิทยาการต่าง ๆ ที่สามารถ นำผู้เรียนไปสู่ความสำเร็จในที่สุด แต่ความสำเร็จที่ได้รับนั้นย่อมอยู่กับผู้ศึกษาเอง การศึกษาในยุค ปัจจุบันเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาประเทศชาติ บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง ประชาชาติ จะต้องมีความรู้ความสามารถในทุก ๆ ด้าน การศึกษาเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนการดำเนินชีวิตทำให้สังคมก้าวหน้าและสงบสุข นอกจากนี้ ยังทำให้คนในชาติมีความรู้ความสามารถ ความชำนาญในการประกอบอาชีพ และเพื่อมิให้การศึกษา เป็นไปในทางใช้ความรู้ไปเพื่อต่อสู้ แข่งขันเอารัดเอาเปรียบผู้ที่ด้อยกว่า ไม่เห็นประโยชน์ส่วนตัวมากกว่า ส่วนรวม ทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นการศึกษา ๓ เรียกว่า สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

ความเป็นมาของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาเริ่มต้นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในวัชชีปุตตสูตรว่า

พระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุง เวสาลี มีภิกษุวัชชีบุตรไปเฝ้าทูลว่า สิกขาบท ๑๕๐ ทียกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาได้หมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่าเธอจักสามารถ ศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้หรือไม่ ภิกษุวัชชีบุตรจึงกราบทูลรับแล้วปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุวัชชีบุตรได้ศึกษาสิกขา ๓ แล้ว ก็สามารถละราคะ โทสะ และโมหะได้^๔

ไตรสิกขา สิกขาสามหรือข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่างคือ (๑) อธิศีลสิกขา (๒) อธิจิตสิกขา (๓) อธิปัญญาสิกขา คำว่า ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขา^๕ แปลว่าการศึกษา การสำเนียง การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือความหลุดพ้นหรือพระนิพพาน ไตรสิกขามี ๓ ประการ ได้แก่

^๓ พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๑.

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^๕ ภาษาสันสกฤตว่า ศึกษา ภาษาไทยว่า ศึกษา สิกขา บาลีแปลว่า เห็นเอง เห็นด้วยตนเอง เห็นซึ่งตนเอง สะ แปลว่า เอง อิกขะ แปลว่า เห็น สะ กับ อิกขะ คือ เห็นซึ่งตนเอง แล้วเห็นเพื่อตนเอง เห็นโดยตนเอง, พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาและการรับปริญญาในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒.

๑. อธิศีลสิกขา (Training in Higher Morality) สิกขา คือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติขั้นสูง

๒. อธิจิตตสิกขา (Training in Higher Mentality หรือ Mental Discipline) สิกขา คือจิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง

๓. อธิปัญญาสิกขา (Training in Higher Wisdom) สิกขา คือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง^๖ ไตรสิกขา เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

ถ้าจะให้ความหมายไตรสิกขาที่สมบูรณ์ต้องให้ความหมายเชื่อมโยงถึงจุดมุ่งหมายด้วย โดยเดิมข้อความแสดงลักษณะที่สัมพันธ์กับจุดหมายต่อท้ายสิกขาทุกข้อ กล่าวคือ ไตรสิกขา คือการฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้เป็นไปเพื่อดับทุกข์ นำไปสู่ความสุข และความเป็นอิสระที่แท้จริง

สาระของอริศีล คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษา ให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา

สาระของอริจิตต์ คือ การพัฒนาคุณภาพจิต หรือการปรับปรุงจิต ให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ดีงาม และพร้อมที่จะใช้งานจิตในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

สาระของอริปัญญา คือ การมองดู รู้จัก และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และกระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา คือการรู้จักการวางใจ วางท่าที ปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในการที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน

สาระทั้งสามที่มีในไตรสิกขา แสดงออกมาไม่เฉพาะที่การปฏิบัติของบุคคลเท่านั้น แต่บ่งชี้ถึงภารกิจที่มนุษย์จะต้องจัดทำในระดับชุมชนและสังคมด้วย กล่าวคือในการจัดวางระบบแบบแผน จัดตั้งสถาบันและกิจการต่าง ๆ จัดแจงกิจกรรมและวิธีการต่าง ๆ เพื่อสาระของไตรสิกขาเป็นไปในหมู่มนุษย์หรือให้มนุษย์ดำรงในสาระของไตรสิกขา

โดยนัยนี้ ศีลจึงมีความหมายไปถึง การจัดสรรสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคมที่จะเป็นการเปิดโอกาสในการทำความชั่ว และสนับสนุนส่งเสริมโอกาสในการกระทำความดี โดยเฉพาะ

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๗.

อย่างยิ่ง การจัดระเบียบชีวิต และระบบสังคม โดยวางหลักเกณฑ์ กฎข้อบังคับ บทบัญญัติต่าง ๆ เพื่อควบคุมความประพฤติของบุคคล จัดกิจการของส่วนรวม ส่งเสริมความอยู่ร่วมกันด้วยดี ปิดกั้นโอกาสสำหรับการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสสำหรับทำความดี ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “วินัย” ที่พึงจัดวางให้เหมาะสมกับความมุ่งหมายของชุมชนหรือสังคมระดับนั้น ๆ เช่น วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ มีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความประพฤติส่วนตัวของภิกษุและภิกษุณีแต่ละรูป มีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดระบบความเป็นอยู่ของชุมชน การปกครอง การสอบสวน พิจารณาคดี การลงโทษ วิธีแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ ระเบียบ และวิธีดำเนินการประชุม ตลอดจนกระทั่ง ระเบียบปฏิบัติและมรรยาทต่าง ๆ ในการต้อนรับแขก ในการไปเป็นอาคันตุกะ และในการใช้สาธารณะสมบัติ หรืออย่างพระพุทธเจ้าทรงแนะนำหลักการกว้าง ๆ ไว้สำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองจะพึงนำไปกำหนดรายละเอียดวิธีปฏิบัติต่อสังคมในวงกว้าง หรือระดับประเทศชาติ อย่างที่ทรงสอนหลัก “จักรวรรดิวัตร” ให้พระเจ้าจักรพรรดิจัดการคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมให้เหมาะสมกับประชาชนแต่ละจำพวก แต่ละประเภท ให้วางวิธีการป้องกัน แก้ไข ปราบปราม มิให้มีความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในแผ่นดิน ให้หาทางจัดแบ่งปันรายได้หรือเฉลี่ยทุนทรัพย์ มิให้มีความขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน วินัยที่จะสร้างเสริมศีล สำหรับสังคมวงกว้าง คือระบบการปกครองทั้งการบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ ระบบเศรษฐกิจ ระเบียบแบบแผนทางขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนถึงระบบการทางสังคมอย่างอื่น ๆ รวมทั้งส่วนปลีกย่อยอันเป็นเหตุก่อเกิดปัญหาสำคัญตามมา เช่น วิธีอำนวยความสะดวกไม่ว่าโอกาสเกี่ยวกับแหล่งเริงรมย์ การประกอบอาชญากรรม การค้ามนุษย์ และมาตรการเกี่ยวกับการงานอาชีพ เป็นต้น

อธิจิตต์ หรือ สมาธิ ในระดับสูงสุดเต็มรูปแบบ ได้แก่ สมถวิธี คือวิธีบำเพ็ญกรรมฐานฝ่ายสมถะแบบต่าง ๆ ที่มีวิปัสสนาจารย์หลายสำนักเพียรปฏิบัติ เพียรกำหนดกันขึ้นมา และวิวัฒนาการเรื่อยมาในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา แล้วขยายพัฒนาดัดแปลงสืบต่อ ๆ กันมา แต่เมื่อมองในภาพรวมกว้าง ๆ แล้วดูเหมือนจะครอบคลุมไปทุกระดับและย้อมรวมถึงวิธีการและอุปกรณ์ทั้งหลายที่จะช่วยชักจูงจิตใจของคนให้สงบ ให้มีจิตใจยึดมั่น มั่นคงในคุณธรรม เร้าใจให้ฝึกฝนและมีวิริยะ อุตสาหะในการสร้างความดีงามให้ยิ่งขึ้นไป ตลอดจนอุบายวิธีต่าง ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมคุณภาพจิตของคน เช่น การมีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจอันสงบร่มรื่น เพื่อชักจูงความคิดไปในทางที่ดีงาม การสร้างบรรยากาศในสถานที่อยู่อาศัย ในที่ทำงาน สถานประกอบอาชีพให้น่าอยู่ น่าทำงาน มีความสดชื่นรื่นรมย์ ประกอบด้วยเมตตา กรุณา ขวนให้อยากทำแต่ความดี และทำให้มีคุณภาพจิตประณีตยิ่งขึ้น กิจกรรมต่าง ๆ

ที่ปลูกเร้าคุณธรรม การส่งเสริมด้วยการให้กำลังใจในการทำ ความดี ความมีอุดมคติ และการฝึกจิตใจให้เข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง และมีสมรรถภาพสูง

อริปัญญา มีความหมายคือ วิปัสสนาภาวนา มีวิวัฒนาการในด้านวิธีฝึกปฏิบัติจนเป็นแบบแผนมาถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกับสมถวิธี แต่ถ้ามองความหมายในภาพกว้างตามสาระและความมุ่งหมายเรื่องปัญญา ได้แก่ กิจการฝึกปรี้อความรู้ ความคิด เรียกว่า การศึกษาเล่าเรียนทั้งหมด

ความหมายของไตรสิกขากล่าวโดยสรุปได้ว่า มี ๒ ความหมาย คือ (๑) ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่างได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา และ (๒) ความหมายที่เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมาย หมายถึง การฝึกปรี้อ ความประพฤติ การฝึกปรี้อจิต และการฝึกปรี้อปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุข และความเป็นอิสระแท้จริง

กุลบุตรที่ผ่านการบวชเรียนตามประเพณีแล้ว สังคมไทยเรียกว่าเป็น “คนสุก” หมายถึง เป็นคนที่ผ่านการศึกษาศึกษา เรียนรู้ พัฒนา และอบรมดีแล้ว ผู้ที่บวชเรียนแล้วย่อมรู้ธรรม รู้ดีรู้ชั่ว รู้บาปบุญ คุณโทษ และรู้จักแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาดีแล้ว จะครองตน ครองคน ครองเงิน ครองงาน บริหารครอบครัวให้มีความสุขความเจริญได้ด้วยคุณธรรม ดังนั้น สังคมไทยจึงมีประเพณี “บวชก่อนเปียด” ซึ่งผู้ชายไทยเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี แล้วต้องบวชให้พ่อแม่ได้ภูมิใจ ได้มั่นใจว่าเมื่อลูกบวชเรียนและสึกออกมาเมื่อครบครแล้ว จะนำเอาความรู้ที่นั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถทำให้ครอบครัวมีความสุขและเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าสืบต่อไปได้

ผู้ที่บวชได้ศึกษาเล่าเรียน เป็นคนมีความรู้คู่คุณธรรม เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ทรงคุณค่า เป็นผู้นำทางจิตใจ มีคุณธรรมเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม สมัยก่อนวัดเป็นผู้จัดการศึกษา คนอยากมีความรู้จากการศึกษาต้องเรียนที่วัด จนเป็นประเพณีและพูดกันติดปากว่า “บวชเรียน” ส่วนภาครัฐได้เข้ามารับผิดชอบจัดการศึกษาอย่างจริงจังเมื่อราวร้อยกว่าปีที่ผ่านมา หากกุลบุตรบวชในพระพุทธศาสนาต่อไปไม่ลาสิกขาออกมาเสียก่อน ก็จะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ส่วนตัวแล้ว ยังสร้างประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคมอีกด้วย เมื่อลาสิกขาออกมา คนก็ยังให้เกียรติและเรียกว่า “บัณฑิต” แปลว่า ผู้ฉลาด รู้ธรรม ครั้นต่อมานานวันเข้าผู้คนเรียกบ่อย ๆ เข้า พยายามให้ง่ายจึงเหลือเฉพาะคำสุดท้ายว่า “ติด” นานวันเข้าก็เพี้ยนเป็น “ติด” จนถึงทุกวันนี้

สมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงมีพระชนมอยู่ พระพุทธองค์ก็ไม่เคยมีพระพุทธรูปบัญญัติห้ามพระพุทธสาวกลาสิกขา สมัยนั้นมีพระรูปหนึ่งชื่อ พระจิตตหัตถ์ ท่านบวชแล้วสึก สึกแล้วบวชถึง

๗ ครั้ง หลังจากสึกไปครั้งสุดท้าย ท่านเกิดความสังเวชจึงบวชเป็นครั้งที่ ๘ แล้วไม่สึกอีก บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ เหตุที่บวชแล้วสึก สึกแล้วบวชหลาย ๆ ครั้งและสุดท้ายได้บรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น เพราะอำนาจของกรรมและบุญกุศลที่เคยทำไว้ในชาติปางก่อน

ผู้ที่บวชเรียนแล้ว คนโบราณเรียกว่า ทิด ซึ่งสันนิษฐานกันไปมาก็ได้ความว่า ที่ถูกต้องจะเขียนเป็น ทิต เพราะเป็นคำย่อหรือคำกร่อนของคำว่า บัณทิต ในภาษาไทย ตัว ท มณโฑ บางคนนิยมอ่านเป็น ท แต่ในภาษาบาลีอ่านออกเสียงเป็น ด เด็ก เช่น ปณฺธิโต พอแผลงมาเป็นไทยแล้วอ่านแบบบาลีก็เป็นบัณทิต (บัน-ดิด) แต่พอตัดเป็นตัวเดียวเหลือแต่ ทิต ก็อ่านแบบไทยแท้กลายเป็น ทิด ไป เพราะฉะนั้น ทิด ก็คือ ทิต และก็คือ บัณทิต^๗

คนที่บวชเรียนแล้วลาสิกขามา เรียกว่า ทิต ก็คือเป็น บัณทิต เมื่อเป็นบัณทิตก็ควรจะต้องดำเนินชีวิตให้เข้าถึงจุดหมายชีวิต คือประโยชน์ ๓ ประการ คือ

- (๑) ศึกษามิถัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน
- (๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า
- (๓) ปรมาตถะ ประโยชน์สูงสุด

จุดหมายแรก ศึกษามิถัตถะ แปลว่า ประโยชน์ในภพนี้ หรือประโยชน์ในปัจจุบัน ศึกษามิถัตถะหมายถึง คุณธรรมที่อำนวยความสะดวกให้ในปัจจุบัน คือให้ผลในชาตินี้ โดยเป็นเหตุให้ ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความมั่งคั่ง มั่นคง จึงเรียกอีกอย่างว่า หัวใจเศรษฐี อุ อา กะ สะ มี ๔ ประการคือ

- (๑) อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นคือขยันในการทำงานหาเลี้ยงชีพ ในการปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ
- (๒) อารักขสมปทา คือถึงพร้อมด้วยการรักษา รู้จักความมีเพื่อนดี รู้จักคบเพื่อน รู้จักหาคู่ครองที่ดี
- (๓) กัลยาณมิตรตทา คือ คบคนดีเป็นมิตร รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาตามเสียงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา และ
- (๔) สมชีวิตา คือ ความมีชีวิตเหมาะสม คือรู้จักใช้สอยทรัพย์สมบัติ กินอยู่พอเพียง ไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป ไม่ผิดเคืองเกินไป^๘

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **หลักสูตรอารยชน**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญติ่มนังการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑.

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ คำวัด**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๐, ๕๔๑.

ประโยชน์ต่อหน้า เรียกว่า ทิฐุธัมมิกัตถะ ทิฐุธรรม แปลว่า สิ่งที่ตามองเห็น หรือทันตาเห็น จึงแปลว่า ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ทันตาเห็น ได้แก่ ประโยชน์ระดับที่ตามองเห็น คือการ มีทรัพย์สินเงินทอง ความเป็นที่ยอมรับในสังคม มิมิตรสหาย บริวาร ชีวิตครอบครัวที่ดี การมีร่างกาย แข็งแรง ไม่มีโรค เป็นต้น

จุดหมายที่ ๒ สัมปรายิกัตถะ เรียกเต็มว่า สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔ เรียกติดปาก อย่างไทย ๆ ว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป ประโยชน์ภายนอก สัมปรายภพ หมายถึง ภพชาติถัดจากภพชาตินี้ไป คุณธรรมที่ทำให้เจริญก้าวหน้าในภพภายนอก เป็นประโยชน์ ในขั้นที่สูงขึ้นไป ประโยชน์เบื้องหน้า ภาษาบาลีเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ เบื้องหน้าก็คือสูงขึ้นไปจนตามองไม่เห็น ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายถึงขั้นตาไม่มองเห็น คือเรื่องนามธรรม เกี่ยวกับคุณธรรมความดี ที่เป็นการพัฒนาชีวิตจิตใจให้มีความสุข ความซึ่งใจอย่างประณีตที่ตามองไม่เห็น เช่น ความสุขใจ อิ่มใจ ภูมิใจ มั่นใจ เรียกอีกอย่างว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ มี ๔ ประการ คือ

(๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มีหลักใจ ที่ยึดเหนี่ยวนำทางให้ไม่อ้างว้าง ให้มั่นใจ ในความดีและกรรมดี

(๒) สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย ดำรงอยู่ในความประพฤติ ที่ดีงาม ตั้งอยู่ในความสุจริต

(๓) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ เอื้ออาทร ความมีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์ สละละกิเลสในจิตใจออกไปได้ ทำให้ ใจโล่งใจโปร่งเบาและผ่องใส

(๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จัก เข้าใจในบาปบุญคุณโทษ รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลาย ถูกต้องตามเป็นจริง

จุดหมายที่ ๓ ปรมัตถะ แปลว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ที่เป็นความจริงสูงสุด คือสิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณอย่างยิ่ง ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า เพราะเป็นประโยชน์สูงสุดและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง หมายถึงพระนิพพาน หลุดพ้นจากสิ่งผูกมัด จากกิเลสและความทุกข์ตลอดไป รุ่งโรจน์ เบาสบายเบิกบาน

ประโยชน์สูงสุด คือ การมีปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต จนกระทั่งจิตใจเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ เรียกว่า ปรมัตถะ คนที่บรรลุสัมปรายิกัตถะนั้น อยู่ในขั้นของความดี แต่พึงทราบว่า คนดีก็ยังมี ความทุกข์ คนชั่วก็มีทุกข์แบบคนชั่ว คนดีก็มีทุกข์แบบคนดี

คนดี ทำความดีแล้วก็มักอยากให้มีคนชมบ้าง บางคนทำดีแล้วเห็นว่าไม่ได้ผลที่ต้องการ ก็บอกว่าทำดีแล้วไม่ได้ดีสักที อย่างนี้แสดงว่ายังมีความหวังผลอยู่ พอไม่สมหวังก็เศร้าใจเป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ถึงแม้เป็นคนทำความดี ก็ยังมีทุกข์ได้อยู่ แต่ยิ่งกว่านั้นไปอีก ก็คือ ทุกชีวิต ทุกคน ไม่ว่า คนดีหรือคนชั่ว ก็ล้วนอยู่ในโลก และอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือความจริงของธรรมชาติที่ว่า สิ่งทั้งหลาย ล้วนไม่เที่ยง มีความผันผวนแปรปรวนไป ไม่คงอยู่ยั่งยืนตลอดไป เป็นไปตามเหตุปัจจัย

เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงผันผวน แปรปรวนไป มีการได้สิ่งที่ปรารถนา แต่ต่อมาก็ต้อง พลัดพรากจากของรัก เป็นต้น คือพบสิ่งที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้าง ก็ประสบทั้งสุขและทุกข์ เรียกว่า พุ-พุด ยุบ-พอง ไปตามสถานการณ์ คนดีจึงยังมีปัญหาได้ แต่พอมาถึงจุดหมายที่สามประโยชน์สูงสุด คือ ปรมาตมแล้ว จะมีปัญญารู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต มองเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีจิตใจ บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ ถึงแม้จะประสบโลกธรรม ไม่ว่าฝ่ายร้ายฝ่ายดี คือ ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขหรือทุกข์ ก็รู้เท่าทันตามเป็นจริง จิตใจไม่หวั่นไหว เรื่องชั่วนั้น พ้นไปนานแล้ว แล้วยังไม่ทุกข์เพราะความดีด้วย เลยพ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ยิ่งกว่านั้น ยังสามารถ เอาประโยชน์และใช้ประโยชน์ทั้งปวงที่น่าชอบใจและสิ่งไม่น่าชอบใจนั้นด้วย กับทั้งเป็นหลักให้แก่ผู้อื่น ท่ามกลางกระแสที่ปั่นป่วนผันแปรในโลกนี้ เรียกว่า มาถึงประโยชน์ขั้นสูงสุด หลุดพ้นอยู่นอกเหนือ สิ่งถูกรัด กิเลส และความทุกข์ทาบไม่ถึง ปลอดภัยโปร่งเบา ผ่องใสเบิกบานได้ตลอดเวลา

จุดหมายชีวิตทั้งสามขั้นนี้เรียกว่า อตตะ หรือจุดหมายของชีวิต ๓ ระดับ ที่เราควรจะขึ้นไป ให้ถึง เมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้ว จะต้องให้ได้อย่างน้อยขั้นที่หนึ่ง คือ ทัศนธรรมมิกัตถะ หรือประโยชน์ ที่ตามองเห็น ให้มีทรัพย์สินเงินทอง อย่างน้อยพอพึ่งพาตนเองได้ สามารถเข้าสังคมกับคนอื่นได้ มีชีวิตครอบครัวก็อยู่กันได้ด้วยดี รักษาสุขภาพไว้แล้วใช้ทัศนธรรมมิกัตถะนั้นเป็นฐาน พยายามเข้าถึง สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ลึกซึ่งเลยต่อไปที่ตามองไม่เห็น ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม พัฒนาชีวิต ของตน พัฒนาจิตใจ ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ จนกระทั่งเข้าถึงขั้นที่สามคือ ปรมาตมะ ซึ่งทำให้ จิตใจเป็นอิสระด้วยปัญญา ที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต ก็ทำให้สามารถจบปริญญาทางพุทธวิธีได้สมบูรณ์

สำหรับข้อที่ ๓ นี้ บางทีท่านพูดให้คนทั่วไปฟังง่าย ๆ โดยไม่ออกชื่อ เพราะคนทั่วไปจะเน้น ข้อ ๑ คือ ทัศนธรรมมิกัตถะ ส่วนข้อ ๒ และ ๓ ก็รวมเข้าด้วยกันเป็นข้อเดียว คือรวมข้อ ๓ เข้าในข้อ ๒ เอาปรมาตมะรวมเข้าไว้ในสัมปรายิกัตถะ คนที่บรรลุประโยชน์เหล่านี้ ถือเป็นคนแบบอย่างได้ เป็นคน มีชีวิตที่ดีซึ่งเรียกว่าเป็น บัณฑิต ดังมีคำกล่าว

ทิกฺขเณ ธมฺเม จ โย อตฺถโก

โย จตฺถโก สมฺปรายิกโก

อตฺถากิสมยา อีโร

ปญฺหิตติติ ปวฺจจติ

แปลว่า ประโยชน์ในปัจจุบันที่ตามองเห็น อย่างหนึ่ง
 ประโยชน์ที่ลึกซึ้งเลยตาเห็นออกไป อีกอย่างหนึ่ง
 เพราะบรรลุปริโยชนทั้งสองนี้ จึงเรียกว่าเป็น บัณฑิต

คนที่จะเป็นบัณฑิต ก็เพราะเข้าถึงจุดหมายของชีวิต ตามหลักของพระพุทธศาสนาก็ถือว่า
 จะเรียนจบอะไรต่ออะไรมา ถ้าไม่บรรลุปริโยชนดังที่กล่าวมานี้ ก็ไม่ถือว่าเป็นบัณฑิต แต่ใครจะเรียน
 วิชาอะไรหรือไม่เรียนก็ตาม แต่ถ้าสามารถดำเนินชีวิตได้จนถึงจุดหมายประโยชน์สามอย่างนี้ ก็เป็น
 ผู้มีการศึกษา ท่านถือว่าเป็น บัณฑิต ซึ่งแปลว่า ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาจึงจะสมชื่อว่าเป็นบัณฑิต
 เป็นแบบอย่างในการดำเนินแนวทางของชีวิตที่ดีงามทั้งหมด

ผู้ที่มีคุณวุฒิบัณฑิตในทางโลก หมายถึง ผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ หรือผู้สำเร็จ
 การศึกษา ๓ ขั้นคือ ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก ที่เรียกว่า บัณฑิต มหาบัณฑิต และ
 ดุษฎีบัณฑิต แต่ทางพระพุทธศาสนา บัณฑิต หมายถึง นักปราชญ์ ผู้รู้ คนฉลาด มีวิเคราะห์ศัพท์
 บัณฑิตว่า ปณฺธิต (ปติ คติย + ต) แปลว่า บัณฑิต นักปราชญ์ ผู้รู้ คนฉลาด ผู้มีปัญญา

ปณฺธา พุทธิ สยชาตา อสสาติ ปณฺธิโต แปลว่า ผู้มีปัญญาเกิดขึ้น ชื่อว่าบัณฑิตะ (ลงนิคหิต
 อาคม อาเทศนิคหิตเป็น ณ ลง อิ อาคม หน้า ต)^๙ นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายเหมือนกับบัณฑิต
 อีกมาก อาทิ พุทธ พุช วิภาวี โกวิท สุธี กวี, กวี วิจักขณ์ วิสารท เมธาวิ วิญญู วิฑูร ธีร วิปัสสี ฯ

บัณฑิตทางมหาวิทยาลัยสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้บัณฑิตมีความรอบรู้
 เชี่ยวชาญในเรื่องพระพุทธศาสนา สามารถวิเคราะห์ วิพากษ์ และวิจัยวิชาการด้านพระพุทธศาสนา
 ได้อย่างแตกฉาน เพื่อให้มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นผู้นำสังคมด้านปัญญาและจิตใจ และสามารถนำ
 พุทธธรรมไปประยุกต์ใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาชีวิต และสังคม

การศึกษาเพื่อรับปริญญาทางพระพุทธศาสนาเริ่มต้นการศึกษา เรียกว่า ไตรสิกขา หมายถึง
 ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา
 ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

ไตรสิกขา คือหลักการศึกษาแบบพุทธวิธี การศึกษาแบบธรรมชาติ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล คือการดำเนินชีวิตโดยมีพฤติกรรมที่ถูกต้อง ในการสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและ
 เพื่อนมนุษย์ ตั้งแต่การดู การฟัง การกินอยู่ บริโภค ทำอาชีพการงาน ดังนั้น ศีลจึงมีหลายด้าน

^๙ พระมหาสมปอง มุฑิตโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์
 พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐๙.

โดยเฉพาะศีลพื้นฐานในการอยู่ร่วมสังคม คือการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ซึ่งหมายถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใคร ๆ ในขั้นพื้นฐาน คือ ศีล ๕ ได้แก่

๑. เว้นปาณาติบาต คือ เว้นจากการเบียดเบียนทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตกัน
๒. เว้นอทินนาทาน คือ เว้นจากการเบียดเบียนกันในด้านทรัพย์สิน
๓. เว้นกาเมสุมิฉฉาจาร คือ เว้นจากการล่วงละเมิดกันในเรื่องคู่ครอง ของรัก ของหวง
๔. เว้นมุสาวาท คือ ไม่เบียดเบียนกันด้วยการใช้วาจา หลอกลวง ตัดประโยชน์กันและกัน
๕. เว้นสุราเมรัย คือ ไม่เบียดเบียนความรู้สีกมันคงปลอดภัยในสังคม เช่น ไม่ทำตนให้เป็น

ที่น่าหวาดระแวง ที่จะทำให้อื่นเกิดความหวาดหวั่นว่า เมื่อเรามีเมามาไม่มีสติ อาจจะทำอะไรที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน เช่น ก่อให้เกิดอุบัติเหตุขึ้น ไร้ใจไม่ได้

รวมความว่า ศีล ก็คือ การดำเนินชีวิตเป็นอยู่ที่ปราศจากการเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนต่อผู้อื่น นี่คือการของศีล พร้อมทั้งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมมนุษย์ ศีลขั้นต้น เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และเป็นการฝึกกาย วาจา ของตนให้สุจริต

สมาธิ คือ การฝึกจิตใจของเราให้มีความสงบ อยู่กับเนื้ออยู่กับตัว หนักแน่น มั่นคง ศัพท์เป็นทางการเรียกว่า อธิจิตตสิกขา การฝึกฝนในเรื่องจิตให้ยิ่งขึ้นไป เรื่องของสมาธิ ก็คือ การมีสภาพจิตที่หนักแน่นมั่นคง มีความสุข ความสงบ มีความแน่วแน่ เรียกว่า ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน เป็นต้น หมายความว่า ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วุ่นวาย ไม่เดือดร้อนใจ ตลอดจนมีคุณธรรม จริยธรรมต่าง ๆ

ปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจเหตุผล รู้เข้าใจความจริงของโลกและชีวิต จนกระทั่งสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ โดยไม่ตกอยู่ใต้การครอบงำของสิ่งทั้งหลาย

การศึกษาสามอย่างนี้เป็นหลักการฝึกฝน หรือการศึกษาพัฒนาคนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่เรานำมาปฏิบัติกันมากมายหรือสอนกันหลากหลายนั้น ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมใดก็ไม่พ้นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ กับปัญญานี้ ฉะนั้น การทำให้ชีวิตศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือปฏิบัติธรรมตลอดเวลาจึงจะชื่อว่า เป็นการศึกษาตามพุทธวิธี เป็นชาวพุทธสมจริง ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เราสามารถปฏิบัติได้ในแต่ละขณะและทุกขณะ หมายความว่า ในการทำกิจกรรม หรือมีพฤติกรรมอะไรก็ตามในการแสดงออกทุกอย่าง เราสามารถบำเพ็ญไตรสิกขาไปพร้อมกันทั้งหมดได้ เมื่อเราทำไปพร้อมกันสามอย่างนี้ ก็เป็นการฝึกฝนพัฒนาไตรสิกขาในชีวิตประจำวัน และได้ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะทำให้เราได้ชื่อว่าเป็น “บัณฑิตตามพุทธวิธี”

การจัดประเภทของหลักไตรสิกขา มีจุดประสงค์เพื่อให้เห็นถึงชนิด ลักษณะต่าง ๆ ตามหัวข้อของหลักไตรสิกขา คือ (๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ (๒) จัดประเภทโดยมรรคมืองค์ ๘ และ (๓) จัดประเภทตามหลักชั้นหรือธรรมชั้น ๓

๑) จัดประเภทตามหลักสิกขา ๓ จัดได้ ๓ ประการดังพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้

ภิกษุทั้งหลาย สิกขามีอยู่ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลายฯ บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา”^{๑๐}

ข้อความนี้แสดงให้เห็นความหมาย ประเภทของหลักไตรสิกขาโดยรวม

๒) จัดประเภทโดยมรรคมืองค์ ๘

หลักของไตรสิกขาที่ได้นำเสนอมาแล้ว ทำให้เห็นเพียงความหมายและประเภทของหลักไตรสิกขาโดยภาพรวม คือ เป็นการกล่าวถึงเฉพาะ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ที่เป็นหลักใหญ่ ๆ เท่านั้น ยังมิได้จำแนกให้เห็นเกี่ยวกับหัวข้อธรรมอันเป็นตัวเนื้อหาที่มีอยู่ในหลักไตรสิกขาแต่ละข้อ หากได้นำเอาข้อธรรมในมรรคมืองค์ ๘ ประการ มาสังเคราะห์เข้ากับหลักของไตรสิกขา ก็จะทำให้เห็นหัวข้อธรรมอันเป็นตัวเนื้อหา ที่จะนำมาใช้อธิบายหลักของไตรสิกขา ให้เข้าใจได้มากขึ้น คือ

(๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าใน อธิศีลสิกขา

(๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าใน อธิจิตตสิกขา

(๓) สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าใน อธิปัญญาสิกขา^{๑๑}

๓) จัดประเภทตามหลักชั้นหรือธรรมชั้น ๓

เป็นการจัดหมวดหมู่ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษาในไตรสิกขาทำความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น การจัดแบบนี้เป็นการนำเนื้อหาธรรมมืองค์ ๘ มาสังเคราะห์ในหลักชั้นหรือธรรมชั้น ๓ การจัดแบบธรรมชั้น ๓ นั้นมุ่งเพียงให้เห็นเป็นหมวดหมู่ตามประเภทปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

^{๑๑} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘-๓๑๙.

พระพุทธเจ้าไม่ทรงจัดชั้น ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้น ๓ ประการ คือ

- ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้น
- ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิชั้น
- ๓) สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้น^{๑๒}

สรุปสาระของไตรสิกขานั้น คือ

๑. ศีล อยู่ยั้งการไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลกัน
๒. สมาธิ อยู่ยั้งจิตใจของตนให้มีคุณธรรม มีความสงบ เข้มแข็ง และมีความสุข
๓. ปัญญา อยู่ยั้งความรู้คิด และเข้าใจความจริง

เวลาจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง เมื่อจะประกอบกิจการอะไรอย่างหนึ่ง หรือจะแสดงออกอะไรอย่างหนึ่ง เราลองสำรวจตรวจตัวเราเองดูซิว่า ทั้งสามด้านนี้ของเราเป็นอย่างไร คือ

หนึ่ง การกระทำของเราครั้งนี้เป็นการกระทำที่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนแก่ใครหรือเปล่า เป็นไปเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันหรือไม่ เป็นแห่งที่หนึ่ง คือ ศีล

สอง พร้อมกันนั้น ในการกระทำอันเดียวกันนี้ ในจิตใจของเราเป็นอย่างไร จิตของเรามีความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือไม่ เราทำด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัว มุ่งจะได้จะเอา โดยไม่คำนึงถึง ถูกผิดหรือว่าเป็นอย่างไร หรือมีความรู้สึกเกลียดชังใคร จะทำเพื่อป้องกันหรือประทุษร้ายใคร หรือเปล่า หรือว่าเราทำด้วยความมีเมตตากรุณา มีศรัทธา เป็นต้น และสภาพจิตขณะที่ทำนั้นเป็นอย่างไร มีความเดือดร้อน วุ่นวายใจ ขุ่นมัว เศร้าหมอง หดหู่ โหม หรือว่ามีความสบายใจ มีความปลื้มปิติ อิ่มเอมใจ มีความผ่องใส เบิกบาน ร่าเริง สดชื่น ดูใจของเราในขณะที่จะทำกิจกรรมนั้นเป็นอย่างที่ว่าไหม นี่เป็นแห่งที่สองคือ สมาธิ

สาม ในการกระทำอันเดียวกันนี้ เราดู เข้าใจเหตุผลในการกระทำของเราไหมว่า ที่เราทำไปเพราะอะไร เมื่อทำไปแล้วจะเกิดคุณหรือเกิดโทษอย่างไร เกิดประโยชน์หรือเกิดความเสียหายอย่างไร แล้วก็จะทำด้วยความรู้ ความเข้าใจที่สว่างชัด เป็นแห่งที่สามคือ ปัญญา

เมื่อเราพิจารณาทั้งสามด้านในการกระทำเดียวกันแล้ว เมื่อพิจารณาอย่างนี้ เราก็ได้ฝึกตัวเอง ทั้งสามด้านในการกระทำทุกอย่าง ก็จะได้ไตรสิกขาทั้งหมด จึงอยู่ที่ว่าเราจะปฏิบัติหรือไม่เท่านั้น จากการที่บางทีเราไม่เคยคิด เราปล่อยการกระทำต่าง ๆ ให้ผ่านไปเรื่อย ๆ โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

จึงเป็นความประมาทอย่างหนึ่ง ถ้าพุทธศาสนิกทำตามนี้ ก็จะเป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าตลอดเวลา และมีไตรสิกขาที่ฝึกฝนพัฒนาตนเองก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเป็นบัณฑิตที่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ต่อไปนี้จะทำอะไรก็ตาม ในการกระทำทุกอย่างนั้น ให้สำรวจตรวจดูตัวเอง มองตัวเอง แล้วเตรียมตัวเองให้พร้อมในการศึกษา ๓ ด้าน ขอให้การกระทำแต่ละอย่าง ดังนี้

ด้านที่หนึ่ง เป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูล ช่วยเหลือกันและกัน ไม่เป็นไปเพื่อก่อความเดือดร้อน เบียดเบียน

ด้านที่สอง เป็นการกระทำโดยมีจิตใจที่ประกอบด้วยคุณธรรม มีความรักมีเมตตา มีศรัทธา มีความกตัญญู เป็นต้น และทำด้วยความรู้สึก หรือสภาพจิตที่มีความสุขปลอดโปร่ง ผ่องใส สดชื่น

ด้านที่สาม เป็นการกระทำด้วยปัญญา รู้เข้าใจเหตุผลในการกระทำของตน รู้คุณ รู้โทษ รู้ประโยชน์และผลที่จะตามมา ด้วยการกระทำของเรา ก็จะทำให้มีความสมบูรณ์ในขณะนั้น ๆ และตัวเราก็จะพัฒนายิ่งขึ้นไปด้วย การกระทำของเราจะไม่เกิดโทษ จะเกิดแต่คุณประโยชน์^{๑๑}

ไตรสิกขา ขยายความได้อีกมากมาย แต่ถ้าเอาหลักนี้มาใช้ ทุกท่านสามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลา ในทุกขณะ ฉะนั้น เพียงไตรสิกขาก็ใช้ได้ทุกขณะ กล่าวว่ “สามไตร” คือสามหลักได้แก่

๑. ไตรรัตน์ คือพระรัตนตรัย เริ่มจากพุทธคุณสามคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ

๒. ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และ

๓. ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

นำมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของเรา จะทำให้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี และเป็นบัณฑิตตามพุทธวิธีได้ เพราะได้ปฏิบัติหน้าที่ทั้งต่อตนเองและต่อส่วนรวมไปพร้อมกันทั้งหมดแล้ว

บทสรุป

การรับปริญญา เป็นบัณฑิตที่สมบูรณ์มิใช่มุ่งเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการเท่านั้น แต่ต้องเน้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย การศึกษาระดับอุดมศึกษาแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ (๑) ปริญญาตรี ศึกษาแบบกว้าง ๆ (๒) ปริญญาโท ศึกษาเจาะลึกลงไปในรายวิชา (๓) ปริญญาเอก ศึกษาลึกลงไปเฉพาะเรื่อง ปริญญาของทางโลกเป็นกลุ่มวิชาการ ส่วนปริญญาทางพระพุทธศาสนา มี ๓ ชั้นเหมือนกัน เรียกว่า การกำหนดรู้ การทำความรู้จักทำความเข้าใจโดยครบถ้วน คือ (๑) ญาตปริญญา กำหนดรู้ขั้นรู้จัก

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต), สามไตร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓-๔๗.

เฉพาะสิ่งนั้น (๒) ตีรณปริญา กำหนดรู้ชั้นพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (๓) ปหานปริญา กำหนดรู้ด้วยการละ เลิก โดยตัดทางมิให้ฉันทะเกิดขึ้นได้ ปริญาทางพระพุทธศาสนา เป็นกลุ่มจรรยา ระบบปริญา ๓ ขั้นทั้งตามแบบสถาบันการศึกษาทั่วไปและแบบพระพุทธศาสนา ต่างช่วยเสริมกันและกัน กล่าวคือขณะที่เรียนวิชาการแขนงต่าง ๆ ก็เรียนไป รู้อะไรให้จริง เมื่อเห็นว่ารूपสมควรแล้วก็หันมาพัฒนาตนให้จิตนิ่ง ใจสดใส เพื่อนำความรู้วิชาการออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ อย่างเต็มที่ ทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นการศึกษา ๓ เรียกว่าสิกขา ๓ หรือไตรสิกขามี ๒ ความหมาย คือ (๑) ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่างได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (๒) ความหมายที่เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมาย หมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง และประเพณีของไตรสิกขามีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือจัดประเภตามหลักไตรสิกขา จัดประเพณีโดยมรรคมงคล ๘ และจัดประเภตามหลักขั้นหรือธรรมชั้น ๓

บรรณานุกรม

- พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาและการรับปริญาในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๒๗.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ “คำวัด”. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. สามไตร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____. หลักสูตรอารยชน. กรุงเทพมหานคร : เจริญดีมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ผศ.ดร. (วันจันทร์). “ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) : วิเคราะห์จากหนังสือ “ทางสายกลางของการศึกษาไทย”. บทความวิชาการ มจร., ๒๕๔๖

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อิทธิฐานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์
พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**
เล่มที่ ๑๒, ๒๐, ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ-
มหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th/> (๑๐ มีนาคม ๒๕๕๘)